

І. М. Шевчук*

ВИДИ ГІПОТЕЗ ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Норми конституційного права мають особливий характер побудови та властивостей структурних елементів.

Проблема структури та складових елементів конституційно-правової норми залишається актуальною, наукові публікації не дають повного й однозначного уявлення про поняття та особливості структури конституційно-правової норми, основні моделі структури конституційно-правової норми.

Метою цієї статті є висвітлення ролі і місця гіпотез у структурі конституційно-правових норм, визначення їх особливостей та класифікація.

Особливістю структури конституційно-правової норми є те, що норма конституційного права не завжди представлена гіпотезою, диспозицією та санкцією в одній правовій нормі. Нормам конституційного права не в усіх випадках відповідають статті конституційного нормативно-правового акта: одна конституційна норма може міститися в декількох статтях, тоді як одна стаття може вміщувати декілька конституційно-правових норм.

Вивченню проблеми гіпотези конституційно-правової норми в юридичній науці приділялося і приділяється набагато менше уваги, ніж іншим елементам норми права. Хоча лише разом і у взаємозв'язку гіпотеза, диспозиція і санкція утворюють конституційно-правову норму як загальнообов'язкове правило поведінки, яке встановлене або санкціоноване державою. Проблема гіпотези конституційно-правової норми — це проблема реалізації дії норми права, проблема умов виникнення, зміни або припинення правовідносин.

Гіпотеза норми конституційного права — це елемент структури норми, що визначає зміст правила поведінки, яке виражається в мірі дозволеної належної поведінки суб'єктів конституційного права¹.

Гіпотеза норми визначає конкретні умови виконання, дотримання і застосування даного правила, вводить суб'єкта правовідносин у сферу діяльності норми конституційного права за допомогою універсального оціночного критерію.

Розглянемо найбільш істотні ознаки гіпотези конституційно-правової норми:

1) основною функцією гіпотези є встановлення фактичних умов, наявність яких і вводить у дію конституційно-правову норму. Наявність гіпотези в складі правової норми пов'язана з основним призначенням правила поведінки — регулювання відносин суб'єктів у конкретних ситуаціях;

2) за допомогою гіпотези відбувається конкретизація конституційно-правових норм, завдяки чому норма починає регулювати конкретні суспільні відносини. За відсутності конкретних життєвих обставин ті чи інші приписи конституційно-правових норм можуть і не знадобитися. Визначення фактичних меж можливого застосування всієї логічної структури норми права і диспозиції зокрема — головне в розумінні гіпотез. Гіпотези не просто враховують конкретні життєві обставини, в яких діє норма права, вони надають цим обставинам юридичного значення, тим самим перетворюючи їх у юридичні факти;

© Шевчук І. М., 2006

* старший викладач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Волинського державного університету імені Лесі Українки

¹ Погорілко В., Федоренко В. Поняття, ознаки, види і структура конституційно-правових норм // Право України. — 2001. — № 11. — С. 9-14.

3) гіпотеза правової норми наділена універсальним оціночним критерієм, за допомогою якого вводить суб'єкта в сферу діяльності правової норми;

4) гіпотеза включає значну кількість елементів — фактичних умов. Саме сукупність усіх юридичних фактів визначає і сприяє виникненню, зміні і припиненню правовідносин.

Серед науковців не існує єдності поглядів щодо структури конституційно-правових норм та особливостей їх складових елементів. У юридичній літературі поширена думка, що більшість конституційно-правових норм не містить трьох елементів².

Зведення особливостей структури конституційно-правових норм тільки до того, що ці норми рідко містять санкції, а іноді взагалі мають лише диспозицію, було б неповним розумінням специфіки структури цих норм.

П. О. Недбайло зазначав, що “ніколи, як правило, елементи правових норм не даються в чистому вигляді. Їх доводиться встановлювати логічним шляхом, зіставляючи ряд статей або розчленовуючи одну статтю на окремі норми, а також шляхом аналізу тексту і конкретної мети в суспільному житті”³.

О. Ф. Скакун підтримує точку зору науковців про обов'язковість логічної тричленної структури норми права. На її думку, гіпотеза надає рух юридичній нормі. За допомогою гіпотези абстрактний варіант поведінки “прив'язується” до конкретного життєвого випадку, до конкретної людини, часу й місця. Призначення гіпотези — визначити сферу і кордони регулятивної дії диспозиції та правової норми⁴.

А. О. Безуглов і С. О. Солдатов зазначають, що логічна структура конституційно-правової норми, яка виражається формулою “якщо — то — інакше”, є характерною для всіх конституційно-правових норм⁵.

В. Й. Лучин вважає, що особливості правової природи конституційних норм значною мірою обумовлені їх структурою: структура одних конституційних норм відповідає тричленній моделі, структура інших — репрезентована у вигляді різноманітних модифікацій⁶.

Іншої думки притримується О. Ф. Фрицький, вважаючи, що норми конституційного права не мають тричленної структури, у багатьох із них відсутня санкція, деякі складаються лише з диспозиції⁷.

М. В. Баглай відзначає, що конституційно-правові норми мають специфічну будову, оскільки у них досить часто відсутня не лише санкція, але й гіпотеза⁸. Цю особливість структури конституційно-правових норм відзначали ще радянські науковці. Так, М. Д. Шаргородський та Й. С. Іоффе обґрунтували тезу про те, що норми державного (конституційного) права не містять практично санкцій, їм притаманний метод загального закріплення та загального нормування без застосування юридичних санкцій⁹.

На думку М. І. Байтіна, наявність гіпотез у структурі юридичних норм-правил поведінки заперечуються з різних причин. Часто це відбувається внаслідок ототожнення норми права зі статтею нормативного-правового акта. Нерідко гіпотези шукають у структурі спеціалізованих (вихідних) норм права, де їх не повинно бути, і на цій підставі їх заперечують і в складі норм-

² Основин В. С. Советские государственно-правовые отношения. — М.: Госюриздат, 1963. — 110 с.

³ Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм. — М.: Юридическая литература, 1960. — С. 233.

⁴ Скакун О. Ф. Теория держави і права: Підручник. — Харків.: Консум, 2001. — 656 с.

⁵ Безуглов А. А., Солдатов С. А. Конституционное право России. В трёх томах. Том 1. — М.: Изд. группа НОРМА-ИНФРА, 2001. — 272 с.

⁶ Лучин В. О. Конституционные нормы и правоотношения. — М.: Изд-во МГУ, 1997. — 183 с.

⁷ Фрицький О. Ф. Конституційне право України: Підручник. — К.: Юрінком Інтер, 2002. — 536 с.

⁸ Баглай М. В. Конституционное право Российской Федерации. Учебник для юрид. вузов и факультетов. — М.: Изд. группа НОРМА-ИНФРА, 1998. — 752 с.

⁹ Шаргородский М. Д., Иоффе О. С. О системе советского права // Советское государство и право. — 1957. — № 6. — С. 102-111.

правил поведінки. Інколи пошуки утруднюються складністю мислительного аналізу, необхідного для відтворення логічної структури юридичної норми¹⁰.

Особливістю того, що більшість норм конституційного права відступають від класичної трьохелементної моделі, прийнятої в інших галузях права, є те, що не кожна конституційно-правова норма (а насамперед, регулятивні й охоронні норми) може бути об'єктивно тричленною, тоді як більшість норм конституційного права мають установчий характер. Адже для конституційного права характерні норми-принципи, які містять керівні засади, що визначають сутність і зміст не лише конституційного права, а й інших галузей національного права. В цих нормах немає сенсу шукати традиційні елементи структури конституційно-правових норм: гіпотезу, диспозицію, санкцію. Ці норми-принципи можуть виступати в ролі компонентів, які входять до складу елементів структури норм-правил поведінки. Вони застосовуються опосередковано у всіх сферах життя за допомогою інших норм різних галузей права. Прикладом норми-принципу є ст. 7 Конституції України: "В Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування"¹¹.

Наявність гіпотези в конституційно-правових нормах процесуального характеру встановити зовсім нескладно.

Наприклад, у ст. 92 Закону України "Про вибори народних депутатів України" зазначено: "Окружна виборча комісія може прийняти рішення про визнання голосування на виборчій дільниці недійсним у разі:

1) виявлення при повторному підрахунку голосів виборців на відповідній виборчій дільниці обставин, зазначених у частині першій статті 90 цього Закону;

2) виявлення фактів навмисного створення перешкод у здійсненні повноважень членами виборчих комісій чи реалізації офіційними спостерігачами, представниками засобів масової інформації права бути присутнім під час проведення голосування на виборчій дільниці у приміщенні, де проводиться голосування, на засіданні виборчої комісії при підрахунку голосів, встановленні результатів голосування на виборчій дільниці, а так само неправомірного недопущення зазначених осіб у приміщення для голосування"¹².

Гіпотезою наведеної конституційно-правової норми є виявлення при повторному підрахунку голосів виборців на відповідній виборчій дільниці обставин, зазначених у частині першій статті 90 Закону "Про вибори народних депутатів України" та виявлення фактів навмисного створення перешкод у здійсненні повноважень членами виборчих комісій іт. ін. У цьому випадку гіпотеза такої норми передбачає визнання голосування на виборчій дільниці недійсним, що виступає санкцією у цій нормі.

Гіпотези конституційно-правових норм можна класифікувати за такими ознаками:

1. За будовою: прості, складні та альтернативні.

Простою називають ту гіпотезу, в якій вказано на одну обставину, з наявністю чи відсутністю якої пов'язують дію конституційно-правової норми.

Прикладом простої гіпотези конституційно-правової норми є ст. 82 Конституції України, в якій зазначено, що Верховна Рада України є повноважною за умови обрання не менш як двох третин від її конституційного складу.

Складну гіпотезу конституційно-правової норми передбачає фактичний юридичний склад. Прикладом є ст. 9 Закону України "Про вибори народних депутатів України", в якій зазначено: "Депутатом може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг двадцяти одного

¹⁰ Байтин М. И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков). — Саратов: СГАП, 2001. — 416 с.

¹¹ Про вибори народних депутатів України: Закон України від 25.03.2004 р. // ВВР. — 2004. — № 27-28. — Ст. 366.

¹² Там само.

року, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років". Це складна гіпотеза, яка охоплює сукупність умов: громадянство України, досягнення 21 року, право голосу і проживання в Україні протягом останніх п'яти років.

Різновидом складної гіпотези є альтернативна гіпотеза. Вона передбачає дві або більше умов для реалізації конституційно-правової норми, проте для вступу норми в дію достатньо одного з перерахованих у ній фактичних юридичних складів, на відміну від складної гіпотези. Наприклад, згідно зі ст. 108 Конституції України повноваження Президента України припиняються достроково у випадку: 1) відставки, 2) неможливості виконувати повноваження за станом здоров'я, 3) усунення з поста в порядку імпичменту, 4) смерті. Для реалізації цієї конституційно-правової норми достатньо однією із зазначених умов.

2. За ступенем визначеності гіпотези конституційно-правових норм поділяються на абсолютно визначені і відносно визначені.

До перших належать гіпотези, в яких безпосередньо і конкретно вказуються ті юридичні факти, за наявності яких повністю відбувається реалізація даної норми. Умови в подібних гіпотезах наводяться вичерпно. Наприклад, у ст. 39 Закону України "Про вибори народних депутатів України" вказано, що до загального списку виборців включаються громадяни України, які досягли або на день виборів досягнуть вісімнадцяти років і мають право голосу та які на час складання загального списку виборців проживають на відповідній території або перебувають на строковій службі у військових частинах (формуваннях), дислокованих на відповідній території, чи в установах кримінально-виконавчої системи, розміщених на відповідній території. При цьому до загального списку виборців заносяться такі відомості про виборця: 1) прізвище, ім'я, по батькові; 2) дата народження; 3) місце народження (держава, область, район, місто, селище, село) відповідно до адміністративно-територіального устрою на час складання списків виборців; 4) місце проживання (із зазначенням адреси житла) або місце перебування; 5) у разі необхідності — примітка про постійну нездатність пересуватися самостійно.

Відносно визначені гіпотези хоча і вказують на загальні умови, пов'язані із застосування норми, проте не розкривають їх змісту. Наприклад в п. 21 с. 106 Конституції України, зазначено, що Президент України приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації — з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України.

На основі проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

- проблема гіпотези як елемента норми права досліджена в юридичній науці недостатньо. Галузь конституційного права, на жаль, не є в цьому плані винятком;
- структура норми конституційного права має свої особливості, вона не завжди представлена гіпотезою, диспозицією та санкцією одночасно. В нормах конституційного права часто відсутня гіпотеза або санкція. В окремих випадках норми конституційного права можуть містити виключно диспозицію;
- гіпотеза є необхідним елементом функціонування конституційних правовідносин. У диспозиції конституційно-правової норми сформульовані права й обов'язки, яких суб'єкти суспільних відносин набувають при наявності умов, передбачених гіпотезою норми. Диспозиція норми права без гіпотези та санкції втрачає свої регулятивні властивості. Гіпотеза конституційно-правової норми — це частина норми права, яка вказує на юридичні факти, наявність або відсутність яких є умовою виникнення передбачених у диспозиції прав і обов'язків;
- оптимальність гіпотези конституційно-правової норми як фактора ефективності її дії проявляється в точності і повноті відображення в законі всіх явищ і обставин, за яких дана правова норма стає актуальною, в узгодженні їх з умовами, в яких норма реалізовуватиметься, в точному визначенні кола осіб, на яких поширюється дія норми.